

Poznań, dn. 14.09. 2025 r.

dr hab. Renata Wawrzyniak-Beszterda, prof. UAM

Wydział Studiów Edukacyjnych

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wydział Nauk Społecznych
Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej
w Warszawie
DZIEKANAT WYDZIAŁU NAUK SPOŁECZNYCH

wpłynęło dnia 2025-09-16 podpis

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Aleksandry Kujawskiej pt. *Kapitał społeczny szkoły realnej. Analiza indywidualnej i społecznej przestrzeni doświadczania i rozwijania postaw prospołecznych nauczycieli*, przygotowanej pod kierunkiem prof. dr hab. Renaty Nowakowskiej-Siuty, przewidzianej do publicznej obrony na Wydziale Nauk Społecznych Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie (ChAT.WNS.521.1.2025)

W ocenie przedłożonej do recenzji rozprawy doktorskiej odwołuję się do kryteriów wynikających z ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2018 r. poz. 1668 z późn. zm.).

*

Dysertacja doktorska mgr Aleksandry Kujawskiej pt. *Kapitał społeczny szkoły realnej. Analiza indywidualnej i społecznej przestrzeni doświadczania i rozwijania postaw prospołecznych nauczycieli* (ss. 220) stanowi studium teoretyczno-empiryczne, którego problematyka wpisuje się w aktualne, ale słabo obecne w badaniach pedagogicznych zagadnienia związane z kształtowaniem kapitału społecznego szkole. Monografia ma kompozycję charakterystyczną dla prac teoretyczno-badawczych: trzy pierwsze rozdziały poświęcone kolejno historycznemu ujęciu szkoły i procesowi jej rozwoju, specyfice szkół realnych oraz problematyce kapitału społecznego stanowią zaplecze teoretyczne, w odwołaniu do niego Doktorantka konstruuje

swój projekt badawczy, którego założenia metodologiczne omówione zostały w rozdziale czwartym. Ostatni, piąty rozdział zawiera analizę i dyskusję wyników badań. Praca jest opatrzona streszczeniem, wprowadzeniem, zakończeniem, bibliografią oraz aneksem.

*

Autorka wyczerpująco zarysowuje historyczny proces rozwoju szkoły przybliżając jej starożytne początki (Chiny, Indie, Egipt, Grecja i Rzym), charakteryzuje chrześcijańskie źródła edukacji szkolnej w wiekach średnich oraz humanistyczną wizję szkoły powstałej w epoce renesansu. I choć prowadzony wywód jest merytorycznie uporządkowany, osadzony w trafnie dobranych klasycznych (Ł. Kurdybacha, S. Wołoszyn, S. Kot, Cz. Kupisiewicz) i współczesnych (S. Litak, I. Szybiak, A. Zagrodzka) opracowaniach z zakresu historii wychowania i oświaty, to jednak tak szeroko zarysowane tło historyczne nie znajduje uzasadnienia w realizowanym przez Doktorantkę projekcie badawczym.

Bardzo wartościową częścią rozprawy jest rozdział drugi, którego problematyka dotyczy początków i koncepcyjnych założeń szkół realnych oraz ich historycznej oraz współczesnej obecności w Polsce. Doktorantka prowadzi wywód w sposób uporządkowany, merytorycznie pogłębiony, przybliża kwestie słabo obecne w refleksji/pamięci pedagogicznej. Czytelnie ilustruje potencjał (i bariery) ówczesnego „zwrotu oświatowego” wynikającego z sukcesywnego upowszechniania szkół realnych na terenach Polski (szczególnie Królestwa Polskiego). W tym miejscu warto byłoby uwzględnić również XIX -wieczne rozwiązania oświatowe praktykowane w zaborze pruskim, które dowodzą silnych tradycji kształcenia realnego w Polsce. Szkoda, że Autorka przybliżając genezę szkół realnych zasadniczo poprzestała na powiązaniu pedagogiki szkoły realnej z pietyzmem jako protestanckim nurtem religijnym. Idea szkół realnych wpisała się równie silnie w oświeceniowe postulaty dotyczące edukacji, a tego wątku Doktorantka w pracy już nie rozwija.

Jako badaczka zdaję sobie sprawę z tego, że w projekt naukowy wpisany jest proces ustawicznej selekcji: autor nieustannie dokonuje wyboru podejmowanych wątków, wykorzystywanych koncepcji, formułowanych celów i stawianych pytań badawczych, zakresu realizowanych badań, stopnia zaawansowania prowadzonych analiz. Struktura i zawartość recenzowanej dysertacji jest rezultatem wyborów dokonanych przez Autorkę. Zwracając uwagę na możliwość uzupełnienia prowadzonego wywodu formułuję to jako propozycję, a nie jako zarzut wobec ocenianej monografii. Sugerowane rozwinięcie pozwoliłoby na głębsze

osadzenie tradycji szkół realnych w historii polskiej oświaty, co stanowiłoby znakomity kontrpunkt dla współczesnych inicjatyw edukacyjnych w tym zakresie.

Podrozdział 2.4 *Szkoły realne we współczesnej Polsce* pozwala zapoznać się z odrodzeniem koncepcji szkoły realnej we współczesnej praktyce oświatowej. Autorka przybliży proces i okoliczności powstania pierwszej szkoły realnej, która wyrosła z fenomenu edukacyjno-społecznego, jakim jest „Bednarska” oraz kolejne szkoły powstałe wg tej koncepcji. Doktorantka omawia genezę, okoliczności powołania oraz misję szkół realnych działających w Polsce (Bednarska Szkoła Realna, Saska Szkoła Realna, Wawerska Szkoła Realna oraz Lubelska Szkoła Realna). Autorka rozprawy zarysowuje portret każdej ze szkół zwracając uwagę na cechy wspólne oraz specyfikę każdej z placówek. Zasadnicza wątpliwość dotycząca tego merytorycznie dobrego rozdziału związana jest z jego usytuowaniem w pracy doktorskiej. Otóż mgr Aleksandra Kujawska w prowadzonym wywodzie sięga po różnego rodzaju źródła. W kontekście celów, jakim służy ten rozdział uzasadnione i właściwe jest wykorzystanie opracowania powstałego w trakcie tworzenia pierwszej ze szkół realnych (Bednarska Szkoła Realna - maszynopis *Projekt szkoły realnej* z dnia 20 lipca 2014 roku autorstwa D. Fiett oraz J. Fietta) oraz niektórych materiałów udostępnianych przez wymienione szkoły na ich stronach internetowych (<https://realna.waw.pl>; <https://realna.lublin.pl>; <https://realna.saska.pl>; <https://brs.edu.pl>). Brakuje jednak czytelnego wyjaśnienia, które materiały publikowane przez szkoły na ich stronach WWW służą tylko przedstawieniu poszczególnych placówek, a które zostaną wykorzystane w badaniach tj. w analizie dokumentów szkolnych. Moje zastrzeżenie dotyczy również kilkukrotnego przywołania fragmentów wypowiedzi nauczycieli, z którymi Doktorantka przeprowadziła wywiady w ramach projektu badawczego przedstawianego w dysertacji (np. wywiad nr 12, Agnieszka; wywiad nr 14, Adam). Materiał empiryczny zgromadzony w trakcie badań powinien być poddany analizie i dyskusji dopiero w tej części pracy, która jest poświęcona prezentacji rezultatów badań. Wcześniejsze wprowadzenie do narracji elementów powiązanych z badaniami wprowadza chaos i świadczy o braku dyscypliny metodologicznej.

Założenia teoretyczne powiązane z kluczową dla ocenianego projektu badawczego kategorią kapitału społecznego Doktorantka referuje w trzecim rozdziale pracy. Mgr Aleksandra Kujawska wnikliwie rekonstruuje założenia wybranych koncepcji kapitału społecznego (P. Bordieu, J.S. Coleman, R.D. Putnam, F. Fukuyama oraz sieciowy kapitał społeczny), w sposób świadczący o Jej kompetencjach merytorycznych w tym zakresie. Wartościowym

podsumowaniem tej części pracy jest krytyka kategorii kapitału społecznego. We współczesnych debatach często podkreśla się bowiem, że kapitał społeczny nie wnosi nowych idei do dyskursu nauk społecznych, bo jest nowym określeniem dla dawno rozpoznanych zjawisk (H. Kriesi, M. Kwiatkowski), funkcjonuje jako „koncepcja parasolowa” (P.S. Adler, S.W. Kwon) obejmująca wiele społecznych fenomenów, jest zarówno wyjaśnieniem, jak i sposobem działania, ale także diagnozą i rozwiązaniem (P. Mikiiewicz). Zresztą brak badań nad kapitałem społecznym szkoły (z nielicznymi wyjątkami) wynika w pewnym stopniu z trudności z operacjonalizacją kategorii kapitału społecznego, której przeprowadzenie jest kluczowe dla powodzenia postępowania badawczego.

*

Kluczowym elementem każdego projektu badawczego jest jego część metodologiczna, w której powinny wybrzmieć przyjęte wcześniej założenia teoretyczne definiujące przedmiot badań, a sformułowane w niej założenia metodologiczne wyznaczają kolejne etapy w postępowaniu badawczym, które mają umożliwić realizację założonych celów i udzielenie odpowiedzi na pytania badawcze. W przypadku recenzowanej dysertacji doktorskiej Autorka rozpoczyna od wskazania inspiracji, które ukierunkowały jej działania naukowo-badawcze. Otóż zrealizowany w ramach pracy doktorskiej projekt badawczy jest nie tylko rezultatem ciekawości naukowej pedagoga-badacza, ale wyrasta również z doświadczeń zawodowych Doktorantki, która była zaangażowana w działania Saskiej Szkoły Realnej, a wcześniej wiele lat prowadziła szkolenia w środowisku nauczycieli. I od razu zauważę, że to, co może być znakomitym zasobem badacza, czyli jego bezpośrednie osadzenie w społecznym świecie badanej szkoły, stanowi czasem dodatkowe wyzwanie, któremu naukowiec nie zawsze potrafi sprostać w prowadzonym postępowaniu badawczym. I nie chodzi tu o szczególnie wymagający przypadek autoetnografii, która zbudowana jest na autorefleksyjnym pisarstwie, ale o konieczną w tej sytuacji świadomość metodologiczną pozwalającą czytelnie zdefiniować pole badawcze, doprecyzować cele i pytania badawcze spójne wobec założeń teoretycznych oraz określić metody zastosowane w gromadzeniu materiału empirycznego a także sposoby pracy z korpusem danych. Osobiste „uwikłanie” w badaną praktykę społeczną zazwyczaj utrudnia realizację zadań badacza, choć jednocześnie wnosi do badań unikatowy potencjał.

Badania mgr Aleksandry Kujawskiej mają charakter eksploracyjny, ich celem było opracowanie portretu nauczyciela szkoły realnej w świetle kapitału społecznego szkoły (s. 117). Przy czym

sformułowane przez Doktorantkę pytania badawcze orientują badania na rozpoznanie roli nauczycieli w budowaniu kapitału społecznego szkoły (s.120):

1. Czy szkoła realna jest przestrzenią, w której praktykowane są działania wpływające na budowanie kapitału społecznego (zaangażowanie i zaufanie, budowanie relacji społecznych, przestrzeganie norm i wartości)?
2. Jakimi predyspozycjami charakteryzuje się nauczyciel, który jest jednym z najważniejszych elementów procesu kształtowania się kapitału społecznego szkoły?

Pierwsze z pytań badawczych należałoby przeformułować, ponieważ pytania badawcze nie powinny przyjmować formy pytania rozstrzygnięcia (czy?).

Badania zrealizowane zostały w podejściu jakościowym, Doktorantka wykorzystała metodę analizy tematycznej, zastosowała następujące sposoby gromadzenia materiału empirycznego:

- wywiady indywidualne częściowo ustrukturyzowane z elementami wywiadu otwartego
- dzienniczki biograficzne
- analizę dokumentów szkolnych.

Próba badawcza była zróżnicowana wiekowo od 26 lat do 58, składali się na nią nauczyciele z którymi mgr Aleksandra Kujawska w roku 2023/24 przeprowadziła wywiady (15 osób o zróżnicowanym stażu, brak nauczycieli jednej ze szkół tj. Wawerskiej Szkoły Realnej) oraz cztery nauczycielki prowadzące w roku 2021/2022 dzienniczki biograficzne.

Jeśli chodzi o rozdział metodologiczny, to zawsze wymaga on wyjątkowej precyzji językowej i nazewnicznej, której niestety w recenzowanej rozprawie w niektórych miejscach brakowało. Jest to częsty błąd początkujących badaczy, którzy stosują w prowadzonym wywodzie kolejne omówienia lub doprecyzowania celów i problemów badawczych wprowadzając tym samym pewne zamieszanie metodologiczne. Jeśli Doktorantka zamierza wykorzystać publikacyjnie fragmenty pracy, to rekomenduję uważną redakcję ostatecznego tekstu z dbałością o jednoznaczność przyjętych ustaleń metodologicznych.

Walorem badań są niewątpliwie zróżnicowane sposoby gromadzenia danych, w tym szczególnie zastosowanie dzienniczka biograficznego, który z uwagi na praco- i czasochłonność jest trudny do wykorzystania (tzn. trudno uzyskać zgodę badanych na udział w tak wymagającym badaniu).

*

Szkoda, że to, co stanowi zasadniczy walor recenzowanego projektu badawczego nie zostało w pełni wyeksponowane w części zawierającej analizę i dyskusję wyników badań. Autorka wykorzystła metodę analizy tematycznej, która obejmuje fazę identyfikowania, analizowania, organizowania, opisywania i raportowania tematów wyłonionych w zbiorze danych jakościowych, ale nie omawia wyczerpująco i czytelnie swego warsztatu badawczego. Doktorantka pisze: *Analiza materiału badawczego polegała na charakterystyce fenomenów opisujących kapitał społeczny w szkołach realnych: zaufania, budowania relacji społecznych wyrażające się w aktywnej postawie, zaangażowania i poczucia wspólnotowości oraz przestrzegania norm i wartości* (s.151). Niemniej wyłonię w analizie obszary tematyczne (*specyficzne działania, zachowania; relacje i interakcje; doświadczenia; opinie; otoczenie; działania*; s. 152) nie zostały uwzględnione w prezentacji rezultatów badań. Analiza zgromadzonego materiału empirycznego została uporządkowana wg źródeł danych (wywiady, dzienniczki, dokumenty szkolne), a nie wg pytań badawczych i ujętych w nich wymiarów kapitału społecznego. Choć prowadzone przez Autorkę analizy narracji (uzyskanych w wywiadach oraz dzienniczkach biograficznych) pozwalają zarysować wyłonię wymiary kapitału społecznego szkoły, to jednak uzupełnienie monografii o wyczerpujący i pogłębiony opis zastosowanego warsztatu badawczego uwiarygodniłoby prowadzony przez Doktorantkę wywód.

Choć badania jakościowe nie uprawniają do formułowania uogólnień, to zarysowany przez Autorkę portret szkół realnych z uwagi na obecny w nich kapitał społeczny oddaje wyjątkową specyfikę tych szkół. Warto byłoby podjąć badania wśród uczniów i absolwentów szkół realnych, które pozwoliłyby skonfrontować ich doświadczenia z doświadczeniami nauczycieli.

*

Konkluzje

Przedłożona do recenzji dysertacja doktorska świadczy o szerokiej i pogłębionej wiedzy teoretycznej Autorki rozprawy, która wykazała się umiejętnością prowadzenia wnikliwych studiów literaturowych. Teoretyczne założenia leżące u podstaw realizowanego w ramach doktoratu projektu badawczego zostały poprawnie zarysowane. Problematyka pracy jest oryginalna przede wszystkim z uwagi na specyfikę fenomenu oświatowego, jaki stanowią

szkoły realne. Praca doktorska poszerza wiedzę pedagogiczną na temat ważnych, ale, z uwagi na zakres oddziaływań, niszowych przedsięwzięć oświatowych.

Rozprawa doktorska świadczy o umiejętności Doktorantki samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Wskazane w recenzji usterki i niedoprecyzowania wynikają (w części) z braku doświadczenia badawczego, które jest szczególnie ważne gdy, badacz jest „zanurzony” w badanym zjawisku/działaniu, jest uczestnikiem fenomenu społecznego, który jednocześnie poddaje oglądowi badawczemu.

Rozprawa doktorska stanowi oryginalne rozwiązanie problemu badawczego zarówno z uwagi na wybraną przez Doktorantkę problematykę, jak i sposób postawienia pytań badawczych oraz specyfikę szkół realnych poddanych badaniu.

*

Stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Aleksandry Kujawskiej pt. *Kapitał społeczny szkoły realnej. Analiza indywidualnej i społecznej przestrzeni doświadczania i rozwijania postaw prospołecznych nauczycieli*, przygotowana pod kierunkiem prof. dr hab. Renaty Nowakowskiej-Siuty spełnia wymagania ustawowe i wnoszę o dopuszczenie mgr Aleksandry Kujawskiej do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

Renata Nowakowska-Siuta